

תוכן העניינים

פתח דבר

ניסים מזרחי כנרת שדה 7

מבוא: מעבר לדקדוק הליברלי של השיח הביקורתי בן זמננו

ניסים מזרחי 11

בין הסובייקט הביקורתי לעצמי הממשי: מסע אוטואתנוגרפי מעבר למרחבי המזרחיות הביקורתית

מירב נקר-סדי 61

שוליים אך משוגשים: צמיחת מעמד הביניים הערבי-פלסטיני החדש בישראל

עזיז חידר אייל בר-חיים 87

קהילתיות מזרחית ופמיניזם של יחסים בקולנוע ישראלי עכשווי

מירב אלוש-לברון 113

לאומיות, מרחבים משותפים ופוסט-ביקורתיות ב"תערוכה תמידית" של נבט יצחק

מרב ירושלמי 151

הקודש והחול: הארגון המנוגד של היחסים החברתיים בקרב אליטות ליברליות ומזרחים ממעמד הפועלים בישראל

שלמה פישר 172

"אנחנו לא רוצים להתבולל!": מבט מחודש על תפקידם של גבולות קבוצתיים ביוזמות שלום בין מוסלמים ליהודים בישראל ובגדה המערבית

ניסים מזרחי אריקה וייס 195

עת שלום: תפיסות זמן ליברליות ולא ליברליות ביוזמות שלום יהודיות-פלסטיניות

אריקה וייס ניסים מזרחי 218

"אתם לא רואים את הסבל שלנו!": העיוורון הליברלי לשייכות והמאבק המשפטי נגד כליאת מבקשי מקלט

דנה אלכסנדר 241

**תיווך תרבותי ותרגום של זכויות אדם לנוכח התנגדות תרבותית:
המקרה של אקטיביזם מתדיין בישראל**

כנרת שדה 277

מפתח השמות והעניינים 305

רשימת המשתתפים 317

פתח דבר

אסופה זו הוגשה לשיפוט חודש לפני 7 באוקטובר 2023. יותר משנה חלפה מאז, והאירועים שהתחוללו באותו היום ובשבועות ובחודשים שלאחריו לא רק ניפצו חיים רבים, רבים מדי, אלא גם העלו על פני השטח סוגיות חברתיות, פוליטיות ופרשניות מטרידות. בקריאה לאחר, נראה שהאבחנה באשר למצבו הבעייתי של השיח הביקורתי בזמן הזה, שאיתה יצאנו לדרך, זכתה בשנה שחלפה להדגמה חיה – מופרזת ואכזרית במיוחד. ההתייחסות של השמאל הרדיקלי בעולם, ובפרט באקדמיה הצפון-אמריקנית, לצד חמאס, כבר ב-7 באוקטובר, וסירובם של רבים לגנות את מעשי הזוועה שביצע היכו בתדהמה ישראלים רבים, ובכללם אלה המשתייכים למעגלי השמאל הפרוגרסיבי. עבור האחרונים, הפניית הגב המפתיעה של השמאל האקדמי והפוליטי במערב כואבת במיוחד ולא אחת אף לוטה בערפל. קריאה מחודשת באסופה ממרחק הזמן הדחוס שחלף מאז 7 באוקטובר ועד לכתבת שורות אלה מאפשרת להתחקות על ההיגיון הפנימי של עמדת הוודאות המוסרית שבה אווזים רבים מן המשתייכים למחנה השמאל הביקורתי-פרוגרסיבי במערב. גם מושג הביקורת, שמאז 7 באוקטובר הפך למאתגר ומעורר מחלוקת יותר מתמיד, עשוי להתבהר מתוך קריאה במבוא לאסופה ובמאמריה.

אבל לא רק עמדת השמאל העולמי השתנתה מאז 7 באוקטובר. קו השבר העמוק שנפער בלב החברה היהודית בישראל בין מתנגדי ההפיכה המשפטית לתומכיה רק הלך והעמיק. הקיטוב והאיבה ההולכים וגוברים בין הקבוצות מביאים רבים להתבונן בדאגה על עתיד החברה בישראל ועל גורלה כדמוקרטיה ליברלית. באופן לא מפתיע גם האקדמיה בישראל, ובפרט מדעי הרוח והחברה, הפכו לחלק מן המחלוקת. מצב זה מעורר חשש באשר לעצמאות האקדמיה, הנחוצה כל כך לשם השמירה על ישראל כחברה חושבת ופתוחה לעולם. דאגה כפולה זו עמדה גם היא בבסיס הפרויקט שמתוכו צמחה אסופה זו.

מתוך תחושת דחיפות אינטלקטואלית ופוליטית בכל הנוגע לעתיד החברה והאקדמיה בישראל, התכנסנו בסתיו 2013 חוקרות וחוקרים מדיסציפלינות שונות במדעי הרוח והחברה לדיון בקבוצת מחקר בחסות מכון שחרית. "תנועת המספריים", שתיאר הסוציולוג האמריקני מייקל בורווי, שבמסגרתה הסוציולוגיה – והעולם האקדמי באופן כללי – נעים שמאלה בעוד העולם נע ימינה, נדמתה לנו הרת אסון. אף על פי שמרביתנו הגענו מחוגי השמאל, לא הוטרדנו רק מתנועתו של העולם ימינה – בניגוד לרבים מעמיתנו באקדמיה. תנועתה של האקדמיה שמאלה, בשילוב הזיקה ההדוקה בינה לבין ארגוני החברה האזרחית, התקשורת, מערכת

המשפט ועולם האמנות בישראל, נראו לנו כמו מתכון בטוח להידרדרות למלחמת תרבות – מאבק אזרחי אלים בין קבוצות שהמחלוקת החברתית-מוסרית ביניהן הגיעה לנקודת אל-חזור. מצב זה, שנראה היום לרבים מן הישראלים קרוב מתמיד, נראָה לנו אז כמו איום רחוק אך מוחשי שחובה עלינו להידרש לו.

ההצטרפות של האקדמיה לצד הליברלי-פרוגרסיבי במלחמת התרבות נתפסה בעינינו כצעד שמונע מהאקדמיה לשמש מרחב פרשני חיוני שבו אפשר ללמוד על שורשי ההתנגשות ועל תנאי האפשרות למיתונה. ביקשנו לחלץ את המבט המחקרי מדלת אמותיו של השיח הליברלי-ביקורתי, מתוך שאיפה להעניק פשר מלא יותר לעולמם של אנשים המשתייכים לקבוצות חברתיות המתנגדות לשיח זה, ושחייהן ותרבותן הפכו לנקודת עיוורון בשדה הראייה שלו. קיווינו ליצור קרקע פורייה שמתוכה יצמחו מחקרים חדשים שיאפשרו להבין את האחר, לא בבחינת "דע את האויב", אלא מתוך נכונות לחפש את הטוב גם בעולמות חברתיים שונים משלנו. חשבנו שלמידה כזאת תאפשר לנו להשיב מבט ביקורתי ורענן לעולמנו ולבנות גשרים בין ליברלים לבין מי שיכולים להפוך – למרות ההבדלים והמחלוקות המוסריות – לבני בריתם בקידום עולם טוב יותר.

בסתיו 2015 קיימה קבוצת המחקר כנס אקדמי וציבורי באוניברסיטת תל אביב תחת הכותרת "ישראל לאן: מה יחליף את הליברליזם הישראלי?". כמה מן המאמרים המתפרסמים באסופה זו הוצגו בו לראשונה. במרחק יותר מעשור מאז הקמת הקבוצה, נראה כי המבט האמפתי שמציעים מאמרי האסופה על עולמן של קבוצות לא ליברליות – ובפרט מזרחים מסורתיים מרקע חברתי-כלכלי נמוך המהווים את בסיס התמיכה הרחב של מפלגת הליכוד – נחוץ מתמיד. כך גם האפשרויות שהמאמרים מסרטטים לעיצובם של אקטיביזם, תרבות דמוקרטית ואמנות פוליטית המותאמים להתמודדות עם מציאות של קיטוב חברתי-מוסרי עמוק.

לבסוף, העימות האכזרי והמדמם בין ישראל לבין חמאס, לצד האירועים הדרמטיים שמתחוללים במזרח התיכון, מבהירים את הצורך הדחוף להפנות מבט רענן גם לזירה הגיאופוליטית. נרטיב "השחרור", כפי שנשמע מגרונם של אנשי חמאס, לצד הרטוריקה הציבורית שניצבת מאחורי מתקפת התגובה של ישראל, משלבים בין שיח לאומי מודרני לבין שיח תיאולוגי-דתי – מוסלמי או יהודי – באופן שנדמה כבלתי ניתן להתרה. בעוד שהשיח הלאומי-מודרני זוכה לבלעדיות בשיח התקשורתי והפוליטי הבינלאומי, השיח התיאולוגי נעדר כמעט לגמרי מהדיון על גורמי הסכסוך, ועל אחת כמה וכמה מהמחשבה על הדרכים ליישובו. אומנם אין במאמרי האסופה נוסחאות קסם לפתרון הסכסוך, אך ההגיונות הדתיים שנדונים בהם, ומניעים קהילות דתיות משני הלאומים לפעול לשלום ולדו-קיום, מזמינים את קהל הקוראים הביקורתיים לראות בדתיות לא ליברלית לא רק מקור לבעיה הגיאופוליטית שבה אנחנו נתונים, אלא מפתח אפשרי לפתרונה.

עם פרסום האסופה, אנחנו מזמינים את הקוראות והקוראים להצטרף אלינו למסע הפרשני שיצאנו אליו לפני למעלה מעשור. אנו מקווים שמאמריה יעניקו

להם מפתחות להתמודדות עם סוגיות חברתיות מרכזיות בעת הזאת, וגם יפתחו בפניהן ובפניהם אופק אינטלקטואלי שיש בו כדי לעורר תקווה ולהציע כיוונים חדשים לפעולה במציאות חיינו הכואבת.

תודות

אנחנו מבקשים להודות לחברות ולחברי קבוצת המחקר "מליברליזם של זכויות שליליות לליברליזם של טוב משותף: תובנות והתלבטויות לקראת שינוי פרדיגמטי במחשבה הפוליטית בישראל", שפעלה בשנה האקדמית 2013-2014 בחסות מכון שחרית; למשתתפי הכנס "ישראל לאן: מה יחליף את הליברליזם הישראלי?", שהתקיים בשנת 2015 באוניברסיטת תל אביב בשיתוף מכון שחרית; לחברות ולחברי קבוצת המחקר "מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות: על חיים משותפים בתוך גבולות המחשבה הליברלית ומעבר לה", שפעלה במכון ון ליר בירושלים בשיתוף מכון שחרית בשנים 2017-2019; ולחברי קבוצת המחקר "דמוקרטיה פוסט-ליברלית? דיון רעיוני בשיח 'הטוב המשותף' בישראל", שפעלה בשנת 2022 באוניברסיטת תל אביב מתוך שיתוף פעולה בין מרכז מינרבה לזכויות אדם באוניברסיטת תל אביב, מכון ון ליר בירושלים ומכון שחרית. הדיונים המעמיקים שנערכו בכל אחד מהפורומים הללו קידמו את המחשבה העומדת בבסיס אסופה זו. תודה מעומק הלב לכותבות ולכותבים באסופה זו על מאמריהם החדשניים ומעוררי המחשבה, שמתוך העבודה עליהם התגבשה אסופה זו ונוסח לראשונה באופן סדור "הדקדוק הפוסט-ליברלי" כפי שהוא מופיע במבוא לאסופה. שלמי תודה לפרופ' שי לביא, ראש מכון ון ליר בירושלים, על האמונה בפרויקט, על הסבלנות, על השיחות הערות, ההערות החכמות והעצות הטובות, ועל הפיכת מכון ון ליר לביתו של פרויקט זה ושל פרויקטים רבים אחרים בתמת אתגר החיים המשותפים.

תודה לאנשי מכון ון ליר, ובפרט לחברי הוועדה האקדמית ד"ר יוכי פישר, פרופ' חגי בועז וד"ר אסף דוד, על הדיאלוג הפתוח ועל הערותיהם הטובות. תודה גם לפרופ' יהודה שנהב על העצות הטובות בראשית הדרך ועל ההערות החשובות על גרסאותיו המוקדמות של המבוא לאסופה. תודה מקרב לב לשמעון אלון, ששימש מנכ"ל המכון לאורך שנות העבודה על האסופה, וללימור שגיא עוזרת המנכ"ל, על תמיכתם ועזרתם לאורך השנים.

תודה למערכת המדעית של ההוצאה לאור של מכון ון ליר, ובאופן מיוחד לרונית טפיירו ראשת ההוצאה, על הליווי המקצועי, התמיכה, העידוד, הסבלנות והאזון הקשבת לאורך כל הדרך. תודה לד"ר טל כוכבי, לשעבר מנהלת ההוצאה לאור, על הליווי המקצועי והמסור של הפרויקט בשלבי המוקדמים. תודה מקרב הלב לעורך המדעי מטעם ההוצאה ולקוראים האנונימיים על קריאתם היסודית ועל הערותיהם החשובות ופוקחות העיניים. תודה ללידר ארצי על עריכת הלשון הקפדנית והבלתי

מתפשרת. תודתנו נתונה גם ליונה רצון, לשעבר המפיקה האחראית בהוצאה, על הטיפול המקצועי בכתב היד בשלבי המוקדמים, ולהדר בן-יהודה, המפיקה האחראית הנוכחית, על הטיפול היעיל והמסור בהפקה ובהבאה לדפוס של כתב היד. רוב תודות לבן בורנשטיין, המנהל האקדמי של תמת אתגר החיים המשותפים במכון ון ליר, ולהודיה לב, מתאמת הפרויקטים של התמה, על עזרתם החשובה, על מקצועיותם ועל נדיבותם, שאפשרו להביא את המשימה לכדי השלמה. תודה רבה לפרופ' מנחם (מני) מאוטנר, ממבקרי הראשונים והחריפים של הליברליזם הישראלי, שהוביל איתנו ועם ד"ר אילון שוורץ את קבוצת המחקר "מליברליזם של זכויות שליליות לליברליזם של טוב משותף: תובנות והתלבטויות לקראת שינוי פרדיגמטי במחשבה הפוליטית בישראל", שעמדה בבסיסו של פרויקט זה.

ולסיום, תודה מעומק הלב לד"ר אילון שוורץ, ראש מכון שחרית וחבר סגל במרכז מלטון באוניברסיטה העברית בירושלים. בהיותו ראש מכון שחרית, אילון היה שותף פעיל בהובלת הפרויקט בכל שלביו. תודה על השעות הרבות מספור של עבודה משותפת, על החוכמה, הביקורת, המעשיות, הרוח הטובה, ואולי הכי חשוב – על ההשראה שהענקת לנו לכל אורך הדרך. תודה גם למכון שחרית על תמיכתו הכלכלית והמעשית בפרויקט לאורך השנים.

ניסים מזרחי וכנרת שדה

דצמבר 2024